

Fodor Pál

MIKOR ÉPÜLHETETT SZULEJMÁN SZULTÁN
SZIGETVÁR MELLETTI SÍRKÁPOLNÁJA?*

Ismeretes, hogy Szulejmán halálkozásának¹ és átmeneti eltemetésének helyén nem sokkal később sírkápolnát (*türbe*), majd dzsámit, derviskolostort és kaszárnnyát építettek, s az ezekből kifejlődő kegyhely (*meşhed*) és kisváros (*kasaba*) a „Türbe palánkja” (*Türbe Palankası*) néven vált ismertté. Kutatócsoportunk² munkájának köszönhetően ma már pontosan tudjuk, hol jött létre ez a hódoltságban egyedülálló település.³ Mindmáig nincs azonban megnyugtató válasz arra a kérdésre, hogy pontosan mikor épült és ki építtette a türbét és a palánkon belüli egyéb épületeket. A következőkben az eddig javasolt megoldásokkal kapcsolatos megfigyeléseimet és saját elgondolásaimat adom közre.⁴

A türbe és a kaszaba építésével kapcsolatos fő forrásaink a következők: 1. hivatalos magyar–Habsburg jelentések, levelek (például katonák és követek levelei); 2. az úgynevezett *mühimme defter*ekben („fontos ügyek regisztrumai”-ban) fennmaradt szultáni tanácsi rendeletek; 3. a szigetvári szandzsák 1579. évi öszszeírása és különböző zsolddefterek; 4. Szokollu Mehmed pasa vallási alapítványainak „alapító okiratai” (*vakfiye, vakifname*). Ezekre támaszkodva a kutatók hol Szokollu Musztafa pasa budai beglerbéget, hol Szokollu Mehmed pasa nagyvezírt, hol pedig II. Szelim (1566–1574) vagy III. Murád (1574–1595) szultánt tartották az alapítónak.⁵

* A tanulmány az NKFIH K116270 számú, Szigetvár és Türbék politikai, katonai és szakrális szerepe az oszmán-Habsburg nagyhatalmi vetélkedésben és a magyarországi török berendezkedésben – tények és emlékezet című projekt keretében készült.

¹ A halál időpontjának (1566. szept. 7-én hajnali fél kettő tájban) meghatározását lásd Fodor Pál – Varga Szabolcs: Zrínyi Miklós és Szulejmán halála. *Történelmi Szemle* 58. (2016) 193–200.

² A csoport a fent említett szigetvári kutatási projekt (2015–2019) megvalósítására alakult.

³ A türbe felfedezéséről lásd Norbert Pap et al.: Finding the Tomb of Suleiman the Magnificent in Szigetvár, Hungary: Historical, Geophysical and Archeological Investigations. *Die Erde* 146. (2015) 4. sz. 289–303. A kutatási eredmények legfrissebb összefoglalásáról Pál Fodor – Norbert Papp: In Search of the Tomb of Süleyman in Szigetvár. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 71. (2018) 179–195.

⁴ Ezek rövid megelőlegését lásd Fodor, P. – Pap, N.: In Search of the Tomb i. m. 184–186.

⁵ Takáts Sándor: Nagy Szolimán császár sírja. In: *Uő: A török hódoltság korából.* (Rajzok a török világból IV.) H. é. n. [Bp. 1927.] 127.; Molnár József: Szulejmán szultán síremléke Türbéken. *Művészettörténeti Értesítő* 14. (1965) 64–66.; Tanyib *Gökbilgin*: Kanuni Sultan Süleymanın Szigetvardaki Türbesi. *Tarih Dünyası* 4. (1950) 144.; *Uő: Türk İdaresinde Budin.* In: *Atatürk Konferansları*, 5. Ankara 1975. 171.; *Gülru Necipoğlu: The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire.* London 2005. 346–347., 543. 341–363. jegyz.; *Uő: The Aesthetics of Empire: Arts, Politics and Commerce in the Construction of Sultan Süleyman’s Magnificence.* In: *The Battle for Central Europe: The Siege of*

Ezzel szemben egy 1567. március 21-én kelt, a kaproncai kapitány által továbbított Habsburg kémjelentésben ezt olvashatjuk: a pozsegai szandzsákbég parancsot kapott, hogy „a régi császárnak, szultán Szulejmánnak Sziget mellett, ahol meghalt, egy emlékhelyet építsen”.⁶ Egy másik, ugyanaznap (szintén a nevezett kapitány által) küldött jelentésben viszont az áll, hogy három déli szandzsákbég azt a „hírt terjeszti, hogy Sziget mellett, ahol a császáruk meghalt, egy ispotályt vagy fürdőt (?) akarnak építeni”.⁷ Ám amint az információkat hozó kém maga megjegyzi, ezek valószínűleg csak arra szolgáltak, hogy leplezzék a Habsburg területek ellen tervezett beütések előkészületeit. Ugyanakkor a „híresztelések” tartalma arra utalhat, hogy az oszmán vezetés már közvetlenül a szigetvári ostrom után fontolóra vette valamiféle emlékhely létesítését a szultán halálozási helyén.

A megvalósítás azonban nyilvánvalóan késett. Erről a legtöbb és az események követését hosszú éveken át lehetővé tévő, hiteles információval a szultáni rendeletek szolgálnak,⁸ amelyekből a következő kép bontakozik ki. A türbét vitathatatlanul ott emelték, ahol a szultán sátra állt, és ahol a halott uralkodót 42 napra eltemették. 1573. szeptember végén ezen a helyen még fákkal teli kert volt, amelynek gondozására két (egyelőre azonosítatlan) falut jelöltek ki.⁹ 1576. március elején viszont szinte teljesen kész a későbbiről is ismert: egy türbéből, egy mecsetből, egy kolostorból (*zaviye*) és egy ezeket körülvevő palánkból álló komplexum, amelyet a szigetvári katonák őriztek.¹⁰ Fontos az egyik rendelet szóhasználata: a „szent me-

Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566). Ed. Pál Fodor. Bp.–Leiden–Boston 2019. 149–159.; *Nicolas Vatin: Un türbe sans maître. Note sur la fondation et la destination du türbe de Soliman-le-Magnifique à Szigetvár.* Turcica 37. (2005) 16–17.; *Uő: Egy türbe, amelyben nem nyugszik senki. Megjegyzések Nagy Szulejmán szigetvári sírkápolnájának alapításához és rendeltetéséhez.* Keletkutatás 2008. tavasz–ősz 59–60.; *Uő: On Süleyman the Magnificent's Death and Burials.* In: *The Battle for Central Europe* i. m. 430–432., 441–442.

⁶ „dem aller khayser soldan Soliman vor Sygeth, wo er gestorben, ain gedachtnus zu pawen.” Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Landschaftliches Archiv, Antiquum XIV., Militaria Schubert 34 (1567), ADB 4289. Ezt és a következő iratot Varga Szabolcs ásta elő és adta át felhasználásra, amit ezúton is köszönök neki.

⁷ „ändern beschriben und verordnet, sie lassen, das gephray geen, sie wollen bei Sigeth wo in Khaiser gestorben, ain Spittal oder Bathhaus (?) pauen, sagt auch man hab alles geschutz zu Gradischka sambt derselben zugehörung herfur zogen unnd zu richten lassen.” Uo., ADB 4290.

⁸ Ezekre elsőként Ágoston Gábor hívta fel a figyelmet, lásd *Muslim Cultural Enclaves in Hungary under Ottoman Rule.* Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 44. (1991) 2–3. sz. 197–198.; *Ágoston Gábor: Muszlim hitélet és művelődés a Dunántúlon a 16–17. században.* In: *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történezmű konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján* (1989). Szerk. Szita László. Pécs 1993. 280–282.

⁹ *Vatin, N.: Un türbe* i. m. 26–27.; *Uő: Egy türbe* i. m. 68. 2. sz. irat (Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri [MD] 23, 103/50 [981. dzsemáziülevvel 25. / 1573. szept. 22.]: „bundan akdem merhum ve mağfurun-leh babam gazi hüдавendigar tabe serahu otāg-i hümayun ile kondukları mahal bağçe olub” („mivel azon a helyen, ahol korábban megboldogult és isteni megbocsátásnak örvendő atyám, a gázi uralkodó – legyen neki könnyű a föld! – a nagyúri sátorral táborot ütött, most egy kert van”).

¹⁰ *Vatin, N.: Un türbe* i. m. 26–27.; *Uő: Egy türbe* i. m. 68–69. 2. sz. irat (MD 27, 815/340; kézbesítésére átadva: 983. zilhidzse 16. / 1576. márc. 17.).

cset” (*mescid-i şerif*) és a „kolostor” (*zaviye*) „újonnan épült” (*müceddeden [...] bina olundu*),¹¹ vagyis minden valószínűség szerint a türbe után emelték őket. Mindezt egy 1576 márciusában történt fontos esemény kapcsán tudjuk meg: a mecsetet ekkor a szultán kívánságára dzsámivá alakították át, és egy pénteki prédikátort (*hatib*) neveztek ki bele (ami önmagában is bizonyítja, hogy eddig itt dzsámi nem létezett, hiszen hátibok csak ilyenekben szolgáltak).¹² A következő hónapokban-években folytatódott a komplexum építése és fenntartásának megszervezése: vallási alapítványt (*vakıf*) hoztak létre és ehhez különböző falvakat és pusztákat rendeltek.¹³ Egy 1577. szeptember eleji parancs úgy rendelkezik, hogy a „szent kegyhely” (*meşhed-i şerif*) alapítványát a kolostor sejhje irányítsa.¹⁴ Ez a rendfőnök a Szarajevóból ide helyezett Ali dede volt, aki egyúttal az előimádkozó (*imam*) és a pénteki prédikátor feladatait is ellátta a dzsámiban.¹⁵ Ali dede igyekezett jó gondnoka (*mütevelli*) lenni a rábízott javaknak. Javaslatára 1579. március elején öt közeli pusztát vettek el a vár magas rangú tisztjeitől és csatoltak az alapítványhoz, hogy a kolostorban „nélkülöző” dervisek több bevételhez jussanak.¹⁶ Pár nappal később az alapítványi falvakban és azok határában agyagot bányászó cserépgyártók kártevéseinek megszüntetésére szerzett szultáni rendeletet.¹⁷ Közben tovább csinosították a kaszabát: a muszlim zarándokok szükségleteit és kényelmét szem előtt tartva köz- vagy ivókutát (*sebil*), jégvermet (*buzhane*) és rituális mosdáshoz szükséges kifolyót (*abdest musluđi*) építettek, s ezek gondozására vízhordókat neveztek ki. Mivel az ezen információkat tartalmazó rendelet a legkorábbi bizonyíték arra, hogy a türbe mint „emlékhely” (*lieu de mémoire*) szinte azonnal a megalapítása után zarándokhely is lett, érdemes egészében idéznünk: „Parancs a szigetvári bégnek: A megboldogult elődöm, Szulejmán szultán – legyen neki könnyű a föld! – Szigetvárott lévő türbéjének látogatására érkező muzulmánok

¹¹ *Vatin, N.*: Un türbe i. m. 29–30.; *Uő*: Egy türbe i. m. 69. 4. sz. irat (MD 25, 847/354 [1983. zilhidzse 8. / 1576. márc. 9.]).

¹² Uo.

¹³ *Vatin, N.*: Un türbe i. m. 30–31.; *Uő*: Egy türbe i. m. 69–70. 5. sz. irat (Mühimme Zeyli Defteri [MZD] 3, 315/121 [kézbesítésre átadva: [984.] szafar 9. / 1576. máj. 8.]): a szultáni tanács rendelete a szigetvári bégnek és kádinak: a Szigetvár mellett épült kolostor derviseinek és az utazóknak az ellátására két, eddig a szigetvári várnagy által birtokolt falut rendel; ezek határait és jövedelmeit mérjék föl. *Vatin, N.*: Un türbe i. m. 32–33.; *Uő*: Egy türbe i. m. 70–71. 6. sz. irat és 70. f. jegyz. (MD 29, 140/59 [kézbesítésre átadva: 984. sevval 7. / 1576. dec. 28.]): a szultáni tanács rendelete a szigetvári bégnek és kádinak: Becefulu és Csütörtökhely falvakat a türbe és a dzsámi ellátására elveszik eddigi birtokosától, a külső vár parancsnokától, s elrendelik a két falu határainak felmérését.

¹⁴ MD 31, 806/363 (kézbesítésre átadva: 985. redzseb 27. / 1577. szept. 10.).

¹⁵ *Vatin, N.*: Un türbe i. m. 16–17. 31. jegyz., 35–36.; *Uő*: Egy türbe i. m. 59–60. 31. jegyz.; 72. 8–9. sz. irat (MD 30, 459/194, 460/195 [kézbesítésre átadva: [98]5. szafar 12. / 1577. máj. 1.]). Ali dedéről lásd *Ágoston, G.*: Muslim Cultural Enclaves i. m. 198–200.; *Uő*: Muszlim hitélet i. m. 282–284.

¹⁶ MD 36, 278/96 (1987. muharrem 5. / 1579. márc. 4.)

¹⁷ MD 36, 286/99 (1987. muharrem 8. / 1579. márc. 7.)

számára közkutat, jégvermet és rituális mosdáshoz szükséges kifolyót építettek. Jelentették, hogy szükséges volna a palánk őrségéből két főt vízfordónak, egyet pedig a vakuf jövedelembehajtójának kinevezni. Elrendelem, hogy amint – – – [a parancsvivő] megérkezik, az említett módon a palánk őrségéből két főt vízfordó szolgálatra, egyet pedig jövedelembehajtói szolgálatra alkalmazz.”¹⁸

A szultáni tanács rendeleteiből összeszededgethető adatok jól összevágának a szigetvári szandzsák 1579-ben készült részletes felmérésének (*tahrir defteri*) információival.¹⁹ Az összeíró a „kolostor alapítványá”-ról tesz említést (ami érthető, hiszen ennek személyzete gondozta az egész komplexumot), és azt egyértelműen Szulejmán szultán „kegyes alapítványának” (*vakıf*) mondja: „A mennyei kertben és a paradicsomban lakó, [isten] irgalommal és könyörülettel elárasztott, megboldogult és isteni megbocsátásnak örvendő gázi Szulejmán szultán kán kegyes alapítványa Szigetvár közelében a nevezett kolostor élmezési költségeire és egyéb alapvető feladatainak szükségleteire [...]. Az új defterbe úgy jegyeztetett be, hogy a nevezett alapítványt ugyanolyan módon irányítsák és birtokolják, ahogy a többi szultáni alapítványt szokták.”²⁰ A kolostor sejhje változatlanul Ali dede volt, aki emellett még az imámi besoztást tartotta meg, a pénteki prédikátor feladatait ekkor már Muszliheddin halife látta el. Melléjük két *müezzın*, egy Korán-recitátor (*devrhan*) és egy szolgáló (*kayyum*) működött a dzsámít. A dervisek (akiknek a számát a cellák számának megfelelően 12 főben maximálták, de mint láttuk, csak hatan voltak) az élelem mellett napi két akcse fizetést kaptak. A lényeg: a szultáni parancsok és a szandzsák-összeírás egybehangzó adatai szerint a kolostor nem magánszemélyek, hanem a szultán alapítványa volt, s a kolostor személyzete az egész komplexumot kiszolgálta.

Mindezekkel szöges ellentétben Szokollu Mehmed pasa mostanában gyakorta idézett és a szöveg végén szereplő dátum szerint 981. zilhiddze utolsó harmadában

¹⁸ „Sıgetvar beđine hıküm ki: Sıgetvarda vaki olan merhum ceddüm sultan Süleyman tabe serahunun türbesi ziyaretine gelen müslümanlara sebil ve buzhane ve abdest musluđı bina olunub palanka neferatundan iki nefer saka ve bir nefer vakfun cabi hizmetine tayin olunmak lazım olunduđı ilam olunmađın buyurdum ki --- vusul buldukda vech-i meşruh üzere palanka neferatundan iki neferin sakalık hizmetine ve bir neferin dahi cibayet hizmetine istihdam etdüresin.” MD 36, 287/99 (987. muharrem 8. / 1579. márc. 7.)

¹⁹ München, Bayerische Staatsbibliothek, Orientalische Handschriften, Cod. Turc. 138, 44b–46a. A defter egyes részeit (pl. a törvénykönyvet [*kanunname*]) latin betűs átírásban kiadta *Münir Aktepe*: Szigetvár Livási Kanunnámesi. In: Kanunı Armađanı. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII/55.) Ankara 1970. 187–202. A kánunnámét magyarul közreadta *Dávid Géza*: A szigetvári szandzsák 1579. évi adózási irányelvei. Somogy 44. (2016) 4. sz. 55–66. A türbére és a kaszabára vonatkozó adatok részleges ismertetését lásd *Vass Előd*: Szigetvár város és a szigetvári szandzsák jelentősége az Oszmán–Török Birodalomban 1565–1689. In: Tanulmányok a török hódoltság i. m. 201–202.

²⁰ „An evkaf-i firdevs-mekan cennet-aşyan garik-i rahmet ve rahman merhum ve mađfurun-leh gazi sultan Süleyman han der kurb-i Sıgetvar beray-i taamiye ve sair levazım-i cihat-i zaviye-i m[ezbur]. [...] sair evkaf-i selatin ne minval üzere zabt ve tasarruf olunagelmiş ise evkaf-i mezbure dahi ol minval üzere tasarruf olunması defter-i cedide kayd olundu.” München, BS OH Cod. Turc. 138, 44b, 46a. Az idézetet kisebb olvasati eltérésekkel lásd még *Aktepe, M.*: Szigetvár Livási i. m. 201.

(keresztény időszámítás szerint 1574. április 13–22. között) írásba foglalt „alapító okirata” a következőket állítja: 1. A szultán első temetési helyén létesült *dzsámit* a nagyvezír építtette. 2. A dzsámihoz kapcsolódó kolostort (*hanegah*) szintén ő emeltette. 3. A két épület a nagyvezír alapítványához tartozik, személyzetük is attól kap fizetést. 4. A dervisek számára könyvtárat alapított. 5. A vakfije dátuma alapján a dzsáminak és a kolostornak 1574 áprilisában már állnia kellett, sőt addigra a neve (*Türbe Palankası*) állítólag már széltében elterjedt (*iştihar bulan*) az oszmán-török világban.²¹

Ezek az állítások a szultáni tanácsi rendeletekből és a szandzsák-összeírásból kirajzolódó képpel nehezen vagy sehogy sem egyeztethetők össze. Kérdés, hogy akkor a források e két nagy csoportja közül melyik a hiteles, illetve elképzelhető-e, hogy nemcsak cáfolják, hanem valamilyen értelemben ki is egészítik egymást? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ adhassunk, az alábbi ellentmondásokat és észrevételeket érdemes megfontolni.

1. Mindenekelőtt két kronológiai problémára kell felhívni a figyelmet. Ha a szultán halálozási helyén 1573. szeptember végén még üres kert állt, akkor az épületek 1574. április elejére aligha készülhettek el (különösen nem télen), és semmiképpen sem válhattak széles körben ismertté.

2. Az egyik szultáni parancsban világosan az áll, hogy először *mecsetet* építettek a *türbe* mellé, s csak 1576. március 9-én rendelték el, hogy alakítsák át dzsámivá, azaz minősítsék át pénteki istentisztelet tartására alkalmas imahellyé. 1574-ben vagy az előző évben tehát Szokollu Mehmed nem építtethetett *dzsámit* a „Türbe palánkja”-nak mondott helyen.

3. Mint fentebb láttuk, az említett 1579. évi szandzsák-összeírás szerint az egész kegyhely vagy szentély (*meşhed*) és a hozzá rendelt falvak és puszták egyértelműen szultáni alapítványok voltak. A defter a szultáni vakufokon kívül magán-személyek alapítványi birtokait (például Müezzinzade Ali pasáét vagy Iszkender elhalt szigetvári szandzsákbégét) is felsorolja,²² de a Szokollukról és birtokaikról nem tesz említést. Szokollu Musztafa budai pasa kormányzóként és nem tulajdonosként felügyelte az építkezéseket. (Hogy ez fontos feladata volt, jelzi az is,

²¹ Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (a továbbiakban: VGMA), Defter 572, No. 20, 27–63 (evahir-i zilhiddzse 981). Latin betűs átírása: VGMA Defter 2104, No. 323., 442–478., a Szigetvárra vonatkozó részek itt: 28–29., 55., illetve 3–4., 35–36.; *Necipoglu, G.*: The Age of Sinan i. m. 346–347., 543. 341–363. jegyz.; *Uő*: The Aesthetics of Empire i. m. 152. A vakufnéme egy rövid részletét idézi *Hancz Erika*: Nagy Szülejmán szultán Szigetvár környéki sátorhelye, halála és síremléke az oszmán írott forrásokban/Osmanlı Kaynaklarına Göre Kanuni Sultan Süleyman’ın Sigetvar’daki Otağ Yeri, Ölümü ve Türbesi. In: Szülejmán szultán emlékezete Szigetváron/Kanuni Sultan Süleyman’ın Sigetvar’daki Hatırası. Szerk. Pap Norbert. Szigetvár 2014. 67.

²² Ali pasa alapítványáról lásd *Dávid Géza*: Adalékok Szigetvár török kori történetéhez. Keletkutatás 2007. tavasz–ősz 38–43.

hogya a szigetvári vár, a váron belüli dzsámi, minaret stb. javítására vonatkozóan számos parancsot kapott ezekben az években.)²³

4. Kulcsfontosságú tény, hogy Szokollu Mehmed nagyvezír említett alapítványi iratát 1896-ban, tehát több mint 400 évvel később (!) jegyezték le mai formájában. Ez a hosszú, nagyon részletes összefoglalás azonban nem az eredeti alapító okirat(ok) hiteles másolata, hanem négy korábbi vakfije/vakufnéme alapján öszszevontan ismerteti – mégpedig épülettípusok szerint – a nagyvezír összes kegyes alapítványát Medinától a dél-magyarországi Becskerekgig. Azt feltételezem, hogy a 981-es (vagyis 1574-es) dátumot feltehetőleg az egyik részalapítvány dátumából vették át és írták rá az összesítésre, így ez ejthette tévedésbe azokat a kutatókat, akik a dátumot készpénznek véve azt gondolták, hogy legkésőbb 1574 tavaszán már valamennyi felsorolt épület állt a Szigetvár melletti szőlőhegyen.

Gülru Necipoğlu egy újabb írásában az általam már korábban is jelzett²⁴ és a fentiekben összefoglalt ellentmondások dacára kitart korábbi nézete mellett, hogy a szigetvár-turbéki „projekt” legalább részben Szokollu Mehmed műve volt. Ezzel nagyrészt magam is egyet tudok érteni. Ám a folytatással már kevésbé: Necipoğlu szerint a türbét valószínűleg II. Szelim alapította, a komplexum többi részét azonban Szokollunak tulajdonítja, és kitart 1574. évi alapításuk és (legalább részleges) megépítésük mellett is. A nyilvánvaló kronológiai nehézségeket isztambuli építészeti párhuzamokkal és más, kevésbé meggyőző megfontolásokkal (például az építkezések elhúzódásával stb.) próbálja áthidalni. Úgy látszik, főleg azért ragaszkodik ehhez az elképzeléshez, mert a szigetvári kisvárost a nagyvezír és Szelim szultán közös művének, ideológiai programjának tartja, ami nemcsak a nagy szultán (Szulejmán) szakralizálását, hanem a Szokollu Mehmed által 1566-ban kivívott győzelem megörökítését is szolgálta volna.²⁵

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a nagyvezíri jótéteményekről két másik, jóval rövidebb összesítés is fennmaradt: ezek földrajzi megoszlás vagy elhelyezkedés szerint veszik sorra a nevezett főbb alapítványait. Az egyiket az isztambuli Fatih Millet Könyvtárban (a továbbiakban: Fatih),²⁶ a másikat az isztambuli Süleymaniye Könyvtárban őrzött és főleg vakuf-leírásokat és más iratfajtákat tartalmazó kolligátumba másolták be (a továbbiakban: Lala İsmail).²⁷ A két, egyaránt datálatlan kézirat

²³ Lásd például: MD 7, 2183/798, 2319/847 (1568); MD 14, 252/173, 254/174–175 (1570); MD 16, 343/180 (1572); MD 23, 58/30 (1573), 500/236, 501/236, 751/337 (1574); MD 26, 155/59 (1574) stb.

²⁴ Fodor, P. – Pap, N.: In Search of the Tomb i. m. 184–186.

²⁵ Necipoğlu, G.: The Aesthetics of Empire i. m. 149–159., különösen: 157.

²⁶ İstanbul, Fatih Millet Kütüphanesi T 933, 18b–23b. Vö. M. Tanyir Gökbulgin: XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar – Müllkler – Mukataalar. İstanbul 1952/2007. 509–512.

²⁷ İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 737, 40a–48b. Vö. Necipoğlu, G.: The Age of Sinan i. m. 543. 348. jegyz.

szövege között nincs lényeges eltérés (ilyeneket jobbra a versbetéteknél fedezhetünk fel). Viszont a Lala İsmailban a vakufok felsorolása után megtaláljuk Szokollu Mehmed kevés konkrétumot tartalmazó végrendeletét is,²⁸ amelyből megtudjuk, hogy az „ezen ábraillattal elfátyolozott könyvben részletesen említett és leírt kegyes dolgokról és dicséretes alapítványokról az ellentmondásmentes szent vallástörvény szerint végrendelkezett. A végrendelkezés előtt elmondta a hitvallás szavait, és megbánást mutatott és Isten megbocsátását kérte azokért a bűnökért, gonosz tettekért és dicséretre nem méltó cselekedetekért, amelyeket az emberi természet szerint elkövetett”.²⁹ Eltér a két kézirat címe is. A Fatihé szerint a nagyvezír már halott („A divánjában nagyvezírként vértanúvá lett, megboldogult Mehmed pasa kegyes alapítványait és jótéteményeit beszéli el összefoglaló módon”),³⁰ a Lala İsmailé viszont azt sejteti, hogy még él („Mehmed pasa nagyvezír önagyságának kegyes alapítványait és jótéteményeit beszéli el összefoglaló módon”).³¹ A két párhuzamos kézirat terjedelme és leírásainak részletessége olyannyira elmarad a VGMA (mint jeleztem, feltehetőleg utólag) 1574-re datált kéziratától, hogy a magam részéről nem merném ezeket ugyanazon „vakfije” két változatának nevezni. Gülru Necipoğlu (a Lala İsmail-ból fentebb idézett sorokra hivatkozva) úgy véli, hogy mindkét verziót a nagyvezír végrendeletével kapcsolatban állíthatták össze, amiben nincs okunk kételkedni.³²

Témánk szempontjából a legfontosabb eltérés a VGMA-beli és a Fatih/Lala İsmail-beli összegzés között, hogy az utóbbiakban *a szigetvári épületek és vakufok nem szerepelnek*. Ez első pillantásra fényesen igazolja a fentiekben előadott kétségeket, és arra mutat rá, hogy a szigetvári komplexum 1574 tavaszán abban a formában, ahogy a VGMA-beli vakufnéme előadja, nem létezhetett, és nem lehetett Szokollu Mehmed pasáé. Ám a dolog mégsem ilyen egyszerű, mert a szigetvári épületeknek a két másik kéziratban való hiányára más (összetettebb) magyarázatok is elképzelhetők. Vegyük sorra a lehetőségeket!

I. Első lehetőség: a Fatih/Lala İsmail-beli összesítés 1574–1576 előtt keletkezett, így természetes, hogy nem szól a szigetvári alapításokról. Így gondolta például Feridun M. Emecen, aki szerint 1569-ben írták vagy másolták.³³ Ez azon-

²⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 737, 47a–48b.

²⁹ „Bu kitab-i anberin-nikab içre mufassalen mezkür ve mastur olan umur-i hasene ve hayrat-i müstahseneyi vasiyyet-i şerhiyye-i gayr-i muzade ile vasiyyet eyledi. Ve kable'l-vasiyyet kelime-i şehadet getirüb mukteza-i beşeriyet üzere sudur eden seyyiat ve şürur ve efal-i na-muarene tövbe ve istiğfar edüb[...]” Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 737, 48a–48b.

³⁰ „Vezir-i azam iken divanında şehid olan Mehmed Paşa-i merhumun ebniye-i hayrat ve hasenatını beyan eder ale's-sebilül-icmal.” Fatih Millet Kütüphanesi T 933, 18b.

³¹ „Vezir-i azam Mehmed Paşa hazretlerinün ebniye-i hayrat ve hasenatını beyan eder ale's-sebilül-icmal.” Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 737, 40a.

³² Necipoğlu, G.: *The Age of Sinan* i. m. 346.

³³ Feridun M. Emecen: *Kânüni Sultan Süleyman'ın Macaristan'daki Türbesine Dair Görüşler*. In: Ekrem Hakkı Ayverdi. 30. Yıl Hâtıra Kitabı. (İstanbul Fetih Cemiyeti, 114.) İstanbul 2014. 84. 27. jegyz.

ban aligha igaz; a 976/1569-es évszám valószínűleg a Fatih-féle kolligátum első lapjaira külön is bemásolt és ténylegesen 1568-ra kialakult becskerekai alapítvány leírásából való, ilyen dátum a nagyvezír alapítványainak teljes, ám rövid felsorolásában nem szerepel.³⁴ Egyébként sem tartom valószínűnek, hogy Szokollu Mehmed a hatalma csúcán, a hatvanas évek vége felé végrendelkezett volna. Ha viszont későbbi, és akkor írták le, mikor a szigetvári türbe-komplexum már készen állt és – tegyük fel – valóban Szokolluhoz tartozott, akkor szerepelnie kellene benne. De nem szerepel.

2. A második lehetőség (amit láthatólag Necipoğlu magától értetődőnek tekint), hogy a Fatih/Lala İsmail-beli rövidebb összeállítás is 1574-es, amint azt a VGMA-beli hosszú összegzés állítja magáról. Akkor viszont az utóbbitól eltérően miért nem szól a szigetvári alapításokról? Ezt annál inkább megtehetette volna, mivel a listák még befejezetlen építkezésekről is számot adnak.³⁵ Vagyis ez esetben is arra kell gondolnunk: Szokollunak nem volt köze a türbe-városhoz.

3. A harmadik lehetőség: a végrendelkezés dacára csak a nagyvezír halála, 1579 után állították össze. Erre utalhat a Fatih-beli szöveg címe, amely halottként beszél róla. Ennek azonban ellene mond, hogy a Lala İsmail-félében még egyáltalán nem „megboldogult” vagy „vértanú”, s hogy mindkét kézirat végén egybehangzóan az az óhaj fogalmazódik meg, hogy a nagyvezír még sok jótettet hajtson végre és sok épületet emeljen a köz javára.³⁶ Ha ez igaz, akkor a Fatih-beli kolligátumban egy korábban készült, de csak a nagyvezír halála után bemásolt kézirrattal van dolgunk. Ebben az esetben viszont logikus lett volna beilleszteni az akkorra már kész szigetvári alapításokat is, amennyiben Szokollunak valóban köze lett volna hozzájuk. Ezek szerint nem volt.

4. A negyedik lehetőség: 1574 és 1579, vagy még inkább 1576 és 1579 között készült a Fatih-/Lala İsmail-beli összeállítás. A magam részéről ezt tartom a legvalószínűbbnek. 1575–76 táján, az uralkodóváltást követően, Szokollunak már éreznie kellett, hogy fogy körülötte a levegő. A Murád körül csoportosuló, ellenséges frakció egyre kíméletlenebb fellépése³⁷ készíthette a nagyvezírt arra, hogy számba vegye a vagyont, hogy minél teljesebben mentse ki birtokait és ingóságait a hosszú távú védelmet kínáló alapítványi formába, s hogy kiemelkedő jótékonyági tevékenységét olyasféle „propaganda-iratokkal” népszerűsítse, mint

³⁴ Fatih Millet Kütüphanesi T 933, 1a–5b. Vö. *Gökbilgin, M. T.*: Edirne ve Paşa Livası i. m. 513. A becskerekai alapítvány fokozatos, 1568-ban befejeződő kialakulásáról lásd *Káldy-Nagy Gyula*: A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. (Dél-Alföldi Évszázadok, 15.) Szeged 2000. 235–269.

³⁵ *Necipoğlu, G.*: The Age of Sinan i. m. 346.

³⁶ Fatih Millet Kütüphanesi T 933, 23b; Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 737, 46b.

³⁷ *Cornell H. Fleischer*: Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541–1600). Princeton 1986. 71–73., 294–296.

amilyen a Fatih-/Lala İsmail-féle összegzés. Ha ez igaz, akkor a hetvenes évek második felére nagyjából kiépült szigetvári türbe-komplexumot biztosan nem engedte volna kihagyni egy ilyen „propaganda-iratból”, ha köze lett volna hozzá.

Vagyis a lehetőségek mérlegelése után ugyanoda jutottunk, ahová a VGMA-beli, állítólag 1574-es „alapító okirat” és a többi forrás összevetéséből: hogy a szigetvári türbe-komplexumot valamelyik szultán alapította, hogy az ellátására rendelt vakuf szultáni, nem pedig vezíri alapítvány volt, és hogy az alapítás utáni első években-évtizedben a Szokollu családnak közvetlen jogi kapcsolata aligha lehetett Szulejmán szigetvári kegy- és zárándokhelyével.

Mi történhetett tehát?

1. A felsorolt adatokból úgy látszik, hogy közvetlenül a szigetvári ostrom utáni években megszülethetett a zсібóti/szemplőhegyi emlékhely gondolata, és nem kizárt, sőt erősen valószínű, hogy Szokollu Mehmed és Szelim szultán együtt kezdték tervezgetni.

2. Az sem kizárt, hogy az első konkrét lépéseket (a tervek kidolgozását) Szelim életének utolsó évében vagy hónapjaiban tették meg.

3. Valószínűnek tűnik, hogy a szultán gyorsuló emberi és testi hanyatlása, majd 1574. december közepén bekövetkezett halála miatt a kivitelezés halasztást szenvedett, vagy éppen csak elkezdték a munkálatokat, és aztán III. Murád szultán és új tanácsadói köre ragadta magához a kezdeményezést.

3. Ez együtt járt Szokollu Mehmed pasa háttérbe szorításával: Murád a saját hatalmát és a szultáni család dicsőségét kívánta nagy elődje felmagasztalásával megszilárdítani. Valószínűleg ezért létesült a komplexum szultáni alapítványként.

4. A Szokolluk azonban számon tartották „jogaikat”, s a későbbiekben (hogy mikor, arról sejtésem sincs) eredetileg hozzájuk nem tartozó javakat is beillesztettek a családi alapítványi hálózatba, s talán ez tükröződik a 19. századi részletes összeállításban is. Azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy ennek érdekében tudatosan manipulálták a dátumokat, s így tették meg utólag, 1574-re keltezve a komplexum büszke tulajdonosának Szokollu Mehmed nagyvezírt.

Összegezve: minden arra mutat, hogy a nagyvezíri vakfijék/vakufnámék el-
lentmondásai az 1570-es évek második felének politikai „klímaváltozásában” le-
lik magyarázatukat. Nem kizárt, hogy a nagyvezír élete vége felé megpróbál-
ta szilárdabb alapokra helyezni, a vallástudósokkal (*ulema*) is megerősíttetni és
„megszenteltetni” addig felhalmozott vagyonát. Ennek legjobb módja az lehe-
tett, hogy igyekezett minden szerzeményét Szulejmán vagy Szelim korszakából
eredeztetni, mert a halott szultánok tekintélye bizonyos védelmet nyújthatott a
vagyonára áhítozó riválisok ellen.

Akárhogy volt is, a fent előadottak alapján egyet biztosan állíthatunk: Szulejmán
szultán szigetvári (pontosabban zсібóti-szemplőhegyi) türbéje 1574 tavaszán még nem

épült meg. Minden valószínűség szerint ez év második felében vagy a következő év elején fogtak hozzá a kivitelezéshez. Így mindent figyelembe véve inkább III. Murádot kell a türbe tényleges építetőjének tartanunk, még ha a koncepció talán Szelim és Szokollu Mehmed együttműködésében született is meg. Sajátságos fintora a sorsnak, hogy az építkezéseket a helyszínen a nagyvezír unokaöccsének, Szokollu Musztafa budai beglerbégnak kellett felügyelnie.³⁸ Egyetérthetünk Nicolas Vatinnal abban, hogy a türbe-város kialakítása nyilvánvaló üzenet volt a Habsburg–magyar oldalnak (és a Zrínyi családnak): az oszmánok számára Szigetvár szent hely, a Magyarországot meghódító Szulejmán szultán kegy- és zarándokhelye, és Magyarország visszavonhatatlanul az ő birtokuk.³⁹ Ugyanakkor a fentiek alapján, nagyon óvatosan, talán egy további motivációt is megkockáztathatunk: a „Türbe palánkja” Murád szultán Szokollu Mehmed fölötti hatalmának megszilárdítását, az ő gyámkodásától való megszabadulását is szimbolizálhatta. Elképzelhető, hogy ez a hatalmi harc csapódott le az elemzett dokumentumok „türbéért folytatott vetélkedésében” is.

WHEN WAS THE TOMB OF SÜLEYMAN AT SZIGETVÁR BUILT?

By Pál Fodor

SUMMARY

In international scholarship it is often claimed that the tomb of Süleyman in Szigetvár was erected in 1574 through the collaboration of Sultan Selim II (1524–1574) and Grand Vizier Sokollu Mehmed Pasha (1505–1579). The main evidence for this statement was the endowment deeds of the Grand Vizier, dated 1574. This study shows that these sources are not fully reliable and the information on the Szigetvár shrine and pilgrimage town was probably inserted into them later. According to the testimony of the orders of the imperial council and the 1579 land-and-tax survey register of the sub-province of Sigetvar, the construction works probably started at the end of 1574 or in 1575, and the buildings that were completed by 1576 appear to be the pious foundations of Sultan Murad III (1546–1595), rather than of Sokollu Mehmed Pasha.

³⁸ Takáts S.: Nagy Szolimán császár sírja i. m. 127. Egy követjelentés szerint 1577 tavaszán is a sírkápolnánál tartózkodott. Ez a fentebb előadottakkal összhangban arra utal, hogy a komplexum még javában épült, vagyis nem készült el 1574-re.

³⁹ Vatin, N.: Un türbe i. m. 18–24.; Uő: Egy türbe i. m. 61–66.; Uő: On Süleyman the Magnificent's Death i. m. 442.; Pap Norbert: Iszlám versus kereszténység – szimbolikus térfoglalás Szigetváron. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs 2017. 205–242.